

O'ZBEK TILI GENEZISI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARINING RETROSPEKTIV TAHLILI

Ibrohimova Salima

*Buxoro davlat pedagogika instituti,
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada o'zbek tilining filogenetik shakllanish jarayonlari, uning leksik-semantik va grammatik qurilishidagi evolyutsion o'zgarishlar tadqiq etiladi. Tadqiqotda qadimiy turkiy tildan zamonaviy o'zbek adabiy tili darajasiga qadar bo'lgan bosqichlar klassik manbalar hamda jadid ma'rifatparvarlarining lingvistik qarashlari asosida tahlil qilingan. Xususan, Alisher Navoiyning "Lingvo-madaniy" konsepsiyasi va XX asr boshidagi milliy uyg'onish davri til siyosatining o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *o'zbek tili tarixi, turkiy tillar davrlashtirilishi, lingvistik evolyutsiya, Alisher Navoiy, "Muhokamat ul-lug'atayn", jadidchilik, milliy terminologiya, lingvopolitika.*

KIRISH

Har bir millatning lingvistik merosi uning etnik-madaniy va intellektual salohiyatini belgilovchi bosh mezon hisoblanadi. O'zbek tili ko'p asrlik tarixiy transformatsiyalarni boshidan kechirgan bo'lib, u o'zining genezisi jihatidan qadimiy turkiy tilning bevosita vorisi sanaladi. Bugungi globallashuv sharoitida o'zbek tilining ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish va uning davlat tili sifatidagi nufuzini mustahkamlash lingvistik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maqolada qiyosiy-tarixiy tahlil va deskriptiv metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosi sifatida Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asaridagi qiyosiy-filologik qarashlar hamda XX asr boshidagi tilshunos ziyolilarning (Fitrat, Avloniy, Behbudiy) ilmiy merosi tanlab olindi. Shuningdek, Q. Sodiqovning eski o'zbek yozma tili borasidagi tadqiqotlari tahlilga jalb etildi.

ASOSIY QISM

1. O'zbek adabiy tilining mumtoz davri va Navoiy fenomeni. O'zbek (eski turkiy) tilining adabiy til maqomiga ko'tarilishida XIV-XV asrlar "oltin davr" hisoblanadi. Yassaviy, Rabg'uziy, Lutfiy va Sakkokiy kabi adiblar tilning badiiy imkoniyatlarini kengaytirishgan bo'lsa-da, Alisher Navoiy tilshunoslikda inqilobiy burilish yasadi. Navoiy o'zining "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida turkiy tilning morfologik va leksik boyligini fors tili bilan qiyoslagan holda, turkiy tilning semantik kengligini ilmiy isbotlab berdi. Uning "Majolis un-nafois" asarida keltirilgan statistik

ma'lumotlar o'sha davrdagi ijodkorlarning til tanlash tendensiyalarini anglashga yordam beradi.

2. Milliy uyg'onish davri lingvistik islohotlari. XX asr boshlarida o'zbek tili yangi ijtimoiy-siyosiy funksiyalarni bajara boshladi. Jadid ma'rifatparvarlari — Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitratlar tilni milliy mustaqillikning asosi sifatida ko'rdilar. Ular tomonidan tashkil etilgan yangi usuldagi maktablar va nashr etilgan matbuot nashrlari (gazeta va jurnallar) o'zbek tilining terminologik bazasini zamonaviy fanlar (geografiya, fizika, tarix) hisobiga boyitdi. Bu davrda tilning so'z yasash imkoniyatlaridan unumli foydalanilib, milliy ongni shakllantiruvchi leksik qatlam kengaytirildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA TAHLILI

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilining rivojlanishi uzluksiz jarayon bo'lib, u quyidagi muhim bosqichlarni qamrab oladi:

- **Eski turkiy davr:** Dastlabki yozma yodgorliklar va adabiy tilning kurtaklari shakllanishi.
- **Navoiy davri:** Tilning ilmiy-adabiy kamoloti va qiyosiy tilshunoslikning yuzaga kelishi.
- **Jadidlar davri:** Tilning ijtimoiy-siyosiy nufuzining ortishi va zamonaviy ta'lim tiliga aylanishi.
- **Mustaqillik davri:** 1989-yilda davlat tili maqomining berilishi va tilning xalqaro diplomatiya hamda axborot texnologiyalari sohasiga kirib borishi.

XULOSA

O'zbek tili milliy davlatchiligimizning ma'naviy poydevoridir. Tarixiy manbalar tahlili shuni tasdiqlaydiki, tilning saqlanib qolishi va rivojlanishi bevosita milliy ziyolilarning sa'y-harakatlari va davlat siyosatiga bog'liq. Bugungi kun talabi — ona tilimizni axborot va ilm-fan tili sifatida yanada boyitish hamda uni kelajak avlodlarga beg'ubor yetkazishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. – Toshkent: Fan, 2013.
2. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Mukammal asarlar to'plami. – Toshkent: Fan, 2013.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
4. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.
5. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni. 1989-yil 21-oktabr (2021-yil tahriri bilan).



6. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.

7. Sodiqov Q. Eski o'zbek yozma adabiy tili. – Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2020.

